

İSLAM SİYASET DÜŞÜNCESİNDE HİLAFET KURUMUNUN AŞILAMAYAN SORUNLARI ÜZERİNE BAZI MÜLAHAZALAR

Mustafa SARIBIYIK*

Öz: İslam siyaset düşüncesinde en büyük uyuşmazlık hilafet konusunda olmuştur. Hz. Peygamber (sav) kendisinden sonra kimseyi halife olarak tayin etmemiş, yönetim konusunu Müslümanların ortak aklına havale etmiştir. Müslümanlar halife seçiminde değişik yöntemler uygulamışlardır. Seçim yöntemindeki değişkenlik, halifenin; şuranın yetkileri ve yetkilerin sınırları, hilafetin diniliği ve Kureyşiliği gibi hususlar hilafet kurumunun başlıca tarihsel sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: halifelik, halifenin görev süresi, halifenin yetkileri, halifenin azli.

AN EVALUATION ON SOME DISSOLVED MATTERS CONCERNING TO THE CALIPHATE IN ISLAMIC POLITIC THOUGHT

Abstract: The caliphate is a very conflicted issue through the Islamic thought. The prophet peace be upon him did not appoint someone to carry the public responsibility after him. And he did not determine any kind of administration to be followed after him, on the contrary he referred the matter to the Muslim wisdom. Muslims carried out different methods to select the caliph during the period of the first four caliphs. Some chronicle problems appeared as historical problems of caliphate. Some of them are the diversity in selection system, authorities and limitations of the caliph and the committee, selecting the caliph only from candidadets of Quraysh tribe.

Keywords: caliphate, mission period of caliphate, authorities

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, (saribiyikm@hotmail.com).

Giriş

İslam'ın siyasi tarihine ihtilafa en çok konu olan hususlardan biri¹ “hilafet” müessesedir.² İslam tarihinde pek çok mezhepsel oluşum hilafet merkezli düşünce kırılmaları ile teşekkül etmiştir.³ Hilafet konusu tarih boyunca dinî ve siyasî tartışmaların odağı olduğu gibi Müslümanlar arasında kan dökmeye varan pek çok çatışmanın de sebebi olarak gösterilmiştir.⁴ Esasen siyasi istikrarsızlığı doğuran mücadelelerin ilk kıvılcımını hilafet sorunu oluşturmaktadır denilebilir. Bu da doğudan batıya uzanan ilk fetihleri durdurduğu gibi, Müslüman dünyasının kendi içine dönmesine ve enerjisini içe yönelik harcamasına sebep olmuştur.

Hız. Peygamber'den (sav) sonra Müslümanların yüz yüze geldikleri ilk problem yönetim meselesidir.⁵ Konunun özünü oluşturan hilafet ile ilgili tartışmalar, Sakîfe toplantısı ile başlamış olup günümüze kadar devam etmiştir.⁶ Bu mesele yani Müslümanlar arasındaki “en yüksek otoritenin tespiti” konusu, İslam toplumu ile ilgili bütün meseleleri önemli oranda etkilemiştir.⁷

Bu çalışmamızda halifelik müessesesinin, başlangıcından saltanata dönüştürülmesine kadar geçen süre içinde, müessese bağlamında çözemediği bazı sorunları ve bu sorunların getirdiği sonuçları bir makale formatı içerisinde ele almak istiyoruz. Ancak öncelikle konunun izahı açısından halifelik kurumunun dini bir müessese olup olmadığı konusuna kısaca değinmek gerekmektedir.

HİLAFETİN DİNİLİĞİ

Hilafet kavramı, ilk defa Hız. Peygamber'in (sav) vefatı sonrası Sakîfe olayından sonra ortaya çıkmıştır. Hulefâ-yı Râşidîn döneminde oluşturulan bu müessese, tarihsel şartlar ile dönemin ihtiyaçlarına uygun olarak yapılandırılmaya çalışılmıştır. Çünkü dinin temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet'te yönetim biçiminin keyfiyeti konusunda detaylı bilgi ve bağlayıcı hükümler mevcut değildir. Bu sebeple hilafet de o günün şartları içinde bir kurum olarak teşekkül etmiştir.

Hilafet, özellikle 1924 yılında ilga edilmesinden sonra teorik olarak çokça

¹ Cabiri, *Arap Aklının Oluşumu*, Çev; İbrahim Akbaba, İstanbul 1997, 148.

² Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, byy., 1970, 254.

³ Abdülkerîm Hatîb, *el-Hilâfe ve'l-İmâme*, Beyrut 1975, 193.

⁴ Philip Hitti K., *İslam Tarihi*, Çev; Salih Tuğ, İstanbul 1989, 210.

⁵ Nezih Eyûbi, *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, Çev; Yavuz Alagan, İstanbul, 1993, 12.

⁶ Şaban Öz, “İslam Siyaset Geleneğinde Bir Şaz”, *İstem*, yıl: 6, sayı: 11, Konya 2008, 79-91.

⁷ Konunun detayları için bkz. Mehmet Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, Konya 2012.

tartışma konusu yapılmıştır. Türkiye’de hilafetin dini yönünün olmadığı konusu, halifelüğün kaldırılması aşamasında Seyit Bey tarafından, “*Hilafet dinî olmaktan öte dünyevî bir meseledir. İtikatla ilgisi yoktur. Bu konuda hiçbir ayet ve hadis yoktur*”⁸ şeklinde dile getirilmiştir. Konunun en hararetle tartışması ise Mısır’da yaşanmıştır. Ali Abdurrazık adlı bilginin, “*Din ile siyaset arasındaki uçurumu küçümsemek mümkün değildir. Zaten “Siz dünya işlerini daha iyi bilirsiniz” hadisinden de bu ayırım anlaşılmaktadır. Yönetim kurumunun yargı, diğer temel işlevler, iktidar ve devletten daha fazla olmak üzere dinî feraizle hiçbir müşterek yönü yoktur. Bütün bu işlevler tamamen siyasal niteliktedirler; dinle aralarında hiçbir bağ yoktur*”⁹ şeklinde dile getirdiği görüşleri, çok tepki toplamış ve sonuçta yazar görevinden alınmıştır.¹⁰

Kur’an, belli bir yönetim biçimi ve devlet yapısını öngörmemiş, bu konuda ayrıntılı ilkeler koymamıştır. Kur’an’da sadece devlet yapısının ana hatlarına ve temel ilkelerine bazı işaretlerde bulunulmuştur. Hadislerde de devlet yönetiminin keyfiyetine dair kesin ve bağlayıcı hükümler bulmak mümkün değildir. Meselenin kesin kurullarla tespit edilmemiş olması, konunun dönemin insanlarına bırakıldığı göstermektedir. Seyyid Bey’in de dediği gibi, “*Hilafet doğrudan doğruya millet’in işi olup zamanın icabatına bağlıdır.*”¹¹ İlk İslam cemaati olan sahabilerin, dönemsel faktörlerin de etkisi ile geliştirdikleri yönetim biçimi olan hilafetin dinî bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Nitekim usulcüler de; “*hakkında nass olmayan konularda, Hz. Peygamber’in (sav) ve dört halifenin devlet başkanı olarak yaptıkları dönemsel idari uygulamalar bağlayıcı nitelikte yapılması gerekli nihai uygulamalar değil, dönemin siyasetinin bir gereği olarak değerlendirilmelidir*” şeklinde görüş bildirirler.¹²

Sonuç olarak; döneminin ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran herhangi bir siyasî sistem, Müslüman dünyanın dünyevî ve uhrevî işlerini yerine getirme hususunda İslamî temel ilkelere bağlı kaldığı sürece,¹³ kabul edilebilir bir yönetim sistemi olacaktır.¹⁴

⁸ Seyyid Bey, *Hilafetin Mâhiyyet-i Şeriyyesi*, Ankara 1340, 11.

⁹ Ali Abdurrazık, *İslam’da İktidarın Temelleri*, Çev; Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1995, 93, 111.

¹⁰ Fehmi Cedan, *İslam’da Yönetim Tartışmaları*, Çev; Mehmet Yolcu, İstanbul 1989, 13.

¹¹ Seyyid Bey, 6.

¹² Abdülkerim Zeydan, *İslam’da Fert ve Devlet*, Çev; Zeki Soyyiğit, İstanbul 1969, 203.

¹³ Bkz. Ziyauddin Rayyis, *İslam Siyasi Düşünce Tarihi*, Çev; Ahmet Sarıkaya, İstanbul 1990, 51.

¹⁴ Mümtaz Ahmet, *İslamî Siyaset Teorisi ve Sorunlar*, Çev; Halim Sırçalı, İstanbul 1997, 14.

HİLAFET MÜESSESESİNİN AŞILAMAYAN ANAYASAL SORUNLARI

Hiz. Peygamber'den (sav) sonra oluşturulan bu kurum çağının gereksinimlerine mahsus bir kurumdu¹⁵ ve ilk günden itibaren bütün unsurları ile yavaş yavaş kurum-sallaşırken, Emeviler tarafından saltanata dönüştürüldü. Muhammed Âbid Câbirî bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “*Hiz. Peygamber'in ardından savaşlardaki emir modeline benzer bir yönetim tarzı ortaya çıktı. Bu model ise sınırların genişlemesiyle ortaya çıkan sosyal şartları ve uygarlık gelişmelerini kuşatamaz oldu. Sorun barışçı fikhî bir çözüme kavuşturulamadı. Sonuçta meydan kılıca kaldı.*”¹⁶

Dört Halife döneminde yapılan hilafet müessesesinde kurumsal düzeyde birtakım aksaklıklar bulunmaktadır. Bu aksaklıkları başlıklar halinde anlatmadan önce bozulan yapıyı güzelce özetleyen bir alıntı yapmak istiyoruz: “*Parlak ve ideal üstü dönemler çok kısa ömürlüdür. Eylem ve çağrı doruğa ulaşınca aynı hızın korunması zorlaşır. Bu yüzden kimi tutumlar tümüyle bırakılır ve değişime uğrar; toplumun ulaştığı ahlâk seviyesini sürdürülebilmesi hem toplumdaki şartlara hem de öndere bağlıdır. Önderdeki ufacık zaafılar önü alınmaz sorunlar çıkarır. Bir kuşak alandan çekilirken diğer bir kuşak devreye girer. Ayrıca site devleti (city state), dünya devletine (world state) dönüşmüştür. Bu da olayların bu şekilde gelmesine, yani karışmasına sebep olmuştur. Meselenin bu noktaya gelmesinde idari zaaf en önemlisidir.*”¹⁷

1. SEÇİM ESASLARININ BELİRLENMEMİŞ OLMASI

Hilafet kurumunun şekillenme aşamasında olduğu dört halife dönemindeki seçimlerin hepsi birbirinden farklı özellikler taşımaktadır. Hulefâ-yı Râşidîn dönemi uygulamaları ölçü olma özelliği gösterir. Bu dönemde hilafet seçimlerinin farklı yol ve yöntemlerle icrası bu konuda bir seçim standardının mevcut olmadığını göstermektedir. Hulefâ-yı Râşidîn döneminde en azından Medine ortamında sahabenin genel bakışının sade bir hayat anlayışı ile şekillenmiş olma gerçekliği bütün meselelerde kendini hissettirmiştir. Bu bakış hayatın bütünlüğüne yayılmış görünmektedir. Bundan dolayı sahabenin bu tür meselelere siyaset açısından bakmasını beklemek isabetli olmaz. Dinî karakteri ağır basan Kur'an'ın cemedilmesi düşüncesi dahi sahabiler arasından bir tereddüt uyandırabilmiştir. Sahabenin meselelerdeki yegane ölçüsü ise dini temellere uygunluk cihetidir.

Hiz. Ebû Bekr son derece hassas bir anda ve kırılğan bir süreçte halife seçilmiştir.

¹⁵ Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, Çev; İhsan Süreyya Sırma, İstanbul 1992, 94.

¹⁶ Cabiri, *İslam'da Siyasal Akıl*, Çev; Vecdi Akyüz, İstanbul 1997, 730.

¹⁷ Bkz. Rayyıs, 71.

Bu seçim beklenmedik bir şekilde tamamen tabii bir gelişme ile şekillenmiştir. Hz. Ali'nin bir süre devam eden kırgınlığı ve daha ziyade seçimdeki ivediliğe yönelen tepkisi dahi karşıt bir model şeklinde ortaya çıkmış değildir. Hz. Ebû Bekr'in seçilmesinde istişare kurumu işletilmiş, sonuç itibarıyla Medine halkının toplumsal mutabakatı sağlanmıştır. Ancak Hz. Ebû Bekr'in iki yıl süren hilafeti süresince halife seçim esaslarının tespitine yönelik bir faaliyet ortaya çıkmamıştır. Müslüman toplumun bu ilk tecrübeden sonra hilafet kurumuna dair kalıcı bir arayışa girmemesi hilafet seçimine ilişkin sorunların giderek İslam toplumunun bir parçası haline dönüşmesinin bir aşaması olmuştur. Bilhassa hulefâ-yı Râşidîn sonrası dönemlerde sorun genellikle subjektif çözümlerle geçiştirilmiştir.

Hz. Ömer döneminde devletle ilgili pek çok işleyişte kurumsal aşamalar kaydedilmiş olmakla beraber halife seçimine dair esasların belirlenmesi gereksinimi öne çıkmamıştır. Hz. Ömer'in oluşturduğu şurayı bu meselede sürekli bir çözüm aracı olma işlevine dair tutumunu kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Haddizatında şura üyelerinin de atama yoluyla belirlendiğini göz önünde tutmak gerekmektedir. Her ne olursa olsun şura uygulaması dahi tarihsel bir uygulama olarak kalmış ve halife seçiminde esas olma özelliği kazanamamıştır. Esasen Medine'deki sahabilerin tutumlarının belirleyiciliği hususunun halife seçim biçimine dair arayışların önünü kapattığı gerçeği göz ardı edilmemelidir. Hz. Ali de bu ölçüyü yani Medine halkının görüş ve onayını yeterli ve bağlayıcı kabul etmiştir.

Dört halife döneminde bizzat halife ve halife adaylarının da görüş ve tutumlarını esas kabul ettiği ilk Müslüman toplum yani Medine Müslüman toplumu hilafet seçimini kalıcı esaslara bağlama konusunda bir sonuca ulaşmış değildir. Hulefâ-yı Râşidîn dönemi seçimleri birer vaka olarak görülmüş, seçim gerçekleşince mesele hallolmuştur. Ancak bunun nesiller boyu İslam toplumunun bir meselesi olarak sürekli gündeme geleceği hususuna yönelik bir çözüm görülmemektedir. Uygulamalardaki çeşitlilik ise kendine has şartlardan arındırılarak sonraki dönemlerde görülen uygulamalara bile subjektif bir şekilde zemin yapılabilmiştir. Buna karşın mesela Kur'an'ın cem'i ve istinsahı gibi Müslümanların geleceğini ilgilendiren pek çok meselede kalıcı çözüm üretme ihtiyacı karşılanmıştır.

Hulefâ-yı Râşidîn döneminden sonra da sözü edilen meseleye dair çözüm arayışları uygulamalara esas olmamıştır. Çünkü hilafet meselesinde insiyatif artık tamamen iktidar ve güç cihetlerine bağlı hale gelmiştir. Haddizatında ilk Müslüman toplumda bu konuda bağlayıcı esasların oluşturulmuş olması durumunda sonraki süreçlerde halifelik seçimi, tayini ve atanması gibi değişik şekillerde ortaya çıkan yöntemlerin sebep olduğu önemli sorunlar büyük ölçüde doğal bir şekilde bertaraf

edilmiş olabilirdi.¹⁸

2.ŞURA VE ŞURANIN YETKİLERİ

Hulefâ-yı râşidîn döneminde Medine halkının görüşü bağlayıcı kabul edilmiştir. Sahabenin önde gelenleri Medine’de yaşıyordu. Hz. Peygamber’in (sav) istişareye konu kararlarda görüşlerine başvurduğu sahabeler de bunlara dahil idi. Medine ortamında genel bir kamuoyu yoklaması gerçekleştirmek ve görüş sahipleriyle istişare yapmak nispeten çok zor değildi. Huleyfâ-yı Râşidîn döneminde hilafet seçiminde Medine halkının görüşünün bağlayıcılığına dair kanaat bütün İslam toplumuna yayılmıştır. Hz. Ömer hilafet seçimi noktasında kendisinden önceki danışma ve istişare faaliyetini bütün dönemi boyunca daha ileri bir boyuta taşıyarak işlevsel hale getirmiştir. Kendisinden sonraki halifenin belirlenmesi meselesini de ileri gelen sahabilerden oluşan altı kişilik bir şura heyetinin kararına bağladı.

Esasen İslam, şuraya ve istişareye büyük önem atfetmiştir. Kur’an’da şûrâdan iki yerde bahsedilmektedir. Bu ayetlerde şöyle buyurulmuştur: “İş konusunda onlara danış”¹⁹ ve “Onların işleri aralarında danışma iledir.”²⁰ Hulefâ-yı Râşidîn döneminde Müslümanlar açısından, “İstişare rahmettir; istişare yapan kazanır; yapmayan kaybeder”²¹ anlayışı önem kazanmış, hakkında nass bulunmayan durumlarda, önde gelen sahabenin hatta zaman zaman halkın yönetime katılmaları önemsenmiştir. Özellikle ilk iki halife döneminde üyeleri belli daimi bir yapı oluşturulmuş idi. Ancak kabile liderleri ve önde gelen sahabilerden oluşan bu heyet sadece bir danışma işlevi görmüştür. Bu heyetlerin Ridde savaşları ve Sevad arazilerinin dağıtımı gibi meselelerde görüş birliği niteliğine sahip kanaatleri halife tarafından bağlayıcı sayılmamıştır.

Hz. Ömer’in halife seçimi konusunda şûrâ yetkilendirmesi uygulaması Hz. Osman’ın seçilmesini başarıyla sonuçlandırmıştır. Şûrâ yürütücüsü Abdurrahmân b. Avf bütün Medine halkıyla hatta dışardan gelen heyetlerle de temas kurarak katılım alanını genişletmişti.²² Ancak bu uygulama halife seçimi noktasında bir model olamamıştır. Muhtemelen Hz. Osman’ın son altı yıllık faaliyetlerinin doğurduğu rahatsızlıklar²³ şûrâ yöntemini gölgede bırakmıştır. Bu dönemde görülen hadiseler cereyan etmemiş olsa idi, ya da şura yapısı halife icraatlarını denetleme göreviyle

¹⁸ Cabiri, *ÇağdaşArap-İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, Ankara 2001, 86.

¹⁹ Alu İmrân, 159.

²⁰ Şûrâ, 38.

²¹ Lokman Tayyib, *İslam’ın Politik Sistemi*, Çev; Murat Çiftkaya, İstanbul 1996, 70.

²² İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n- Nihâye*, Beyrut, 1980, VII, 240.

²³ Muhammed Mescidî Camîî, *Ehli Sünnet ve Şia’da Siyasi Düşüncenin Temelleri*, Çev; Malik Eşter, İstanbul, 1995, 82.

aktif tutulmuş olsa idi, şûrâ yöntemi bir usul olarak benimsenebilirdi. Bu takdirde şuranın uygulama ile ilgili yetki belirsizliği ve bağlayıcılığı gibi sorunlarına dair iyileştirmeler sağlanmış olabilirdi. Bu şurada yürütücü olan Abdurrahmân b. Avf'ın dahi hadiseler karşısındaki rahatsızlığı şûrânın kurumsal bir yapıya dönüşmesine dair ihtiyacın bir belirtisidir. Bu şûrânın diğer bazı üyeleri dahi Hz. Ali'ye karşı Cemel vakasında fiilen yer almışlardır. Müteakiben gelişen olaylar ise önde gelen sahabilerin halife seçimi konusunda hayati önem taşıyan şûrâyı kalıcı hale getirme ve uygulamaya yönelik iyileştirmeler yapma kabiliyetini tamamen ortadan kaldırmıştır.

3. HALİFENİN YETKİLERİ VE YETKİLERİN SINIRI

Hulefâ-yı Râşidîn dönemi hilafet kurumu, halifenin sahip olduğu yetkiler ve bu yetkilerin sınırları cihetiyle de değerlendirilmelidir. Bu mesele yetkilerin tespit ve tayini ayrıca sınırları açısından ele alınmalıdır. Sahabenin tutumu Hz. Peygamber'in (sav) halifesi kavramı etrafında şekillenmiştir. Bu itibarla sahabenin buna dair görüşü diğer başlıklarda ele alınan tutum ile bütüncül olarak örtüşmektedir. Buna karşın sahabenin hiçbir şekilde görüş ve tutum geliştirmekten kaçınmadığı çok sayıda örnekle teyit edilebilmektedir.

Hz. Peygamber'in (sav) halifesi kavramı, sorumluluk alanı oluşturan bir yaklaşıma dayanmaktadır. Hakkında açık nas olan konular haricinde İslam toplumunu ve bireylerini ilgilendiren büyük ve küçük bütün sorunlar bu sorumluluk alanına dâhil olmuştur. Usâme ordusu ve Ridde vakaları gibi büyük sorunlar birinci halifenin ilk etapta yüzleşmek zorunda kaldığı çok önemli meseleler olmuştur. Hz. Ebû Bekr'in bu ikisine dair yürüttüğü süreç halife yetkilerine ve bunların kullanımına dair ilk tecrübelerdir. Halifenin bu iki meseleye dair çözüm önerisini Hz. Peygamber (sav) bağlantısıyla ortaya koyması son derece önemlidir. İlginç bir şekilde her iki meselede de sahabenin halifenin görüşünden farklı görüşlere yoğunlaştığı görülmektedir. Halifenin ise istişareyi ihmal etmeksizin halife sorumluluğu ve yetkileri vurgusuyla kendi görüşü doğrultusunda hareket etmesi sahabe arasında herhangi bir kalıcı sorgulamaya konu olmamıştır. Bu açıdan bakıldığında birinci halife dönemindeki toplumsal olaylarda sağlanan başarının halifenin yetkilerine dair müspet veya menfi sorgulamaların neşet etmesine tesiri üzerine fikir yürütmek varsayımlardan ibaret kalacaktır. Birinci halifenin her açıdan Hz. Peygamber'den (sav) sonra Müslüman toplumun ikinci kişisi olması pek çok münferit sorunun onun bilgilendirme ve direktifi sayesinde çözüldüğü de açıktır. Hz. Peygamber'in (sav) defni, cenaze namazı, maddi mirası meselesi gibi konularda bu hususiyet ortaya çıkmaktadır.

Bilhassa atıyye divanı uygulamasında halife yetkilerinin kullanımı kritik bir şekilde kendisini göstermektedir. Atıyyeler konusunda Hz.Ömer şartlar muvacehesinde yapılandırma tasavvurunu fiilen uygulamıştır. Bu uygulama özellikle Hz. Peygamber (sav) ve onu takip eden birinci halifenin uygulamalarından farklı olmuştur. Devletin askeri, idari ve iktisadi açılardan zirveye yürüdüğü bir dönem olarak aynı şekilde bütünüyle toplumsal memnuniyete münce olan Hz. Ömer döneminde görülen bu gibi yetki kullanımları da sahabe açısından genel bir rahatsızlık oluşturmuş değildir. Buna göre halifenin yetkilerini sorgulamak ve uygulamalarına fiili tepkiler oluşturmak birinci ve ikinci halife dönemlerinin genel özellikleriyle bağdaşmamaktadır. Sahabenin belirli şartlara bağlı ve izne tabi olmak üzere Medine dışına seyahat şartlarını düzenleyen emirnamenin bazı sahabiler tarafından bireysel hak sınırlandırması şeklinde kabul edilmiş olduğunu kabul etmek mümkündür. Bazı sahabiler bu hususta Hz. Ömer'e müracaat etmiş olsa da konu hiçbir zaman halife yetkilerini tartışma boyutuna varmamıştır. Aynı halife diğer taraftan evliliklerde mehir düzenlemesine dair tasavvurunu bir hanım sahabinin yaptığı ikaz doğrultusunda geri çekmiştir. Bilhassa idari işleyişte düzene çok önem veren bu halife birçok hususu istişare ve bilirkşi marifetiyle düzenlemiştir.

İlk iki halife dönemindeki uygulamaların ve halkın bunlara dair tutumlarının takibi, halkın halifenin yetkilerine Allah ve kul hakkı doğrultusunda yani İslam esaslarına uygunluk açısından nazar ettiğini teyit etmektedir. Buna göre sahabe ve genel olarak halk, hak ve adalet niteliklerini haiz olduğu takdirde yetkilerin mahiyeti ve sınırları gibi hususları önemli saymamıştır. Üçüncü halifenin altıncı yılından sonraki faaliyetleri ve uygulamaları ise bu genel ilkeye uymadığı gerekçesiyle kamuoyu vicdanında hareketlenmeler yaşanmasına yol açmıştır.²⁴ Diğer taraftan hak ve adalet vasfına dair kuşkular hakların kendi lehlerine kullanımını önemseyen mihrakları da harekete geçirmiştir. Hz. Osman'ın Atıyye dağıtımında²⁵ ve idari görevlendirmeler noktasında maruz kaldığı tepkiler²⁶ onun şehadetine kadar devam ettiği gibi tarihe de mal olmuştur. Hatta bu tepkilerin şekillendirdiği kamuoyları Hz. Ali döneminin genel adalet hususiyetiyle yürütülen hamlelerin başarısını da doğrudan etkilemiştir. Çünkü ilk iki halife döneminde olduğu gibi halifenin uygulamalarına güven duyan bir halk kitlesi yerine halifenin yetkilerinin kendi lehlerine kullanımlarını talep eden yapılar etkin olmuştur. Muaviye'nin Şam'da oluşturduğu çevre halife yetkileri ve bu yetkilerin kullanım keyfiyeti

²⁴ Bkz. Suyûfî, *Târîhu'l-Hulefâ*, Mısır 1952, 156-157.

²⁵ Buhârî, *Menakıbu'l-Ensar*, 36.

²⁶ Hz. Osman kendi uygulamalarını kamuoyu vicdanı ile ilgili olmaktan öte, halifelik ve yetki bağlantısıyla izah etmiştir. Ancak bu izahların kamuoyunu ikna ettiğini söylemek oldukça güçtür. Bkz. Zehebî, *Siyeru Alâmi'n-Nubelâ*, (*el-Hulefau'r-Raşidun*), Beyrut 1990, 184.

açısından genel yapıyı son derece zorlamıştır. Buna karşın Hz. Ali'yi destekleyen koalisyonların da bu cihette büyük beklentiler içinde olduklarını pek çok tarihsel vaka kesin olarak teyit etmektedir.

Hz. Osman'ın ikinci altı yıllık döneminde kendini hissettiren devlet imkânlarının belirli kesimlere aktarılması potansiyeli, bu potansiyelin bizzat halife yetkileriyle değerlendirilme ihtimali artık kabilesel çıkar hesaplarını önü alınamaz bir şekilde yönlendirmiştir. Zekat vermeme veya yeni güç odakları oluşturma teşebbüsleri etkinliğini Hz. Ebû Bekr döneminde ana yapının karşısına dikilerek ortaya koymuşlardı. Devlet imkânlarını halifenin yetkileri marifetiyle kendi lehlerine kullanma teşebbüsleri ise devleti içten kontrol etmeye yönelmiştir. Muaviye'nin halife olmasıyla taraflar arasındaki mücadeleler devam etse de artık halife yetkilerinin leh ve aleyh açısından toplumsal tarafları netleşmiş idi. Medine ortamının saf Hz. Peygamber (sav) takipçilerinin, hak ve adalet söylemi ise vicdanlara çekilmekten başka yol bulamamıştır.

4.HİLAFETTE GÖREV SÜRESİNİN TESPİT EDİLMEMİŞ OLMASI

Halifelik kurumunun en önemli problemlerinden biri de süre ile ilgilidir. Hulefâ-yı Râşidîn dönemi uygulamaları ömür boyu özelliği göstermektedir. Ömür boyu kaydı toplumda zihinsel bir kabul algısını hissettirmektedir. Bu husus Arap geleneğindeki siyasi ve toplumsal kimi görevlerin süresi ile uyum içindedir. Bir taraftan Hz. Peygamber'in (sav) halifesi boyutunun da buna pekiştirme işlevi kattığını söylemek mümkündür.

Hz. Peygamber'in (sav) vefatının ardından Müslümanların zihnindeki ordu emiri modeli halifelik kurumuna aktarılmış görünmektedir. Kabile yönetimi ve Mekke'deki siyasi nitelik arz eden amme yönetimine dair kısmî görevler süreklilik özelliğine sahiptir. Bu itibarla halifenin görev süresini sınırlandırmaya dair bir yaklaşım söz konusu dahi olmamıştır.²⁷

Hulefâ-yı Râşidîn dönemindeki uygulamalara nispetle Hz. Ebû Bekr'in hilafetin kısa sürmesi ve bu kısa süre içinde önemli hadiselerin gündemde olması hilafet görevini süre açısından hiçbir şekilde sorgulamaya yer bırakmamış, şartlar dahi hiçbir şekilde buna zemin oluşturmamıştır. Hz. Ömer'in çeşitli boyutlarıyla kurumsallık uygulamaları muhtemelen ona göre öncelikli konulara yönelmiştir. Onun dahi dirayetli yönetimi Müslümanların hoşnutluğunu temin etmiştir. Hadizatında bu dönemlerde sahabenin zihninde bu tür konuların yer edindiğine dair kanıtlara sahip değiliz. Çünkü sahabe genel olarak sade bir hayat biçimini tercih

²⁷ Bkz. Cabiri, *age*, 88; Azimli, *Hilafet*, 69.

ediyordu. Ancak genç İslam devletinin sınırları genişlemiş, uzun soluklu hayatın sorunları Hz. Osman döneminden itibaren esaslı olarak yönetimin gündemine oturmaktaydı. Bu noktada genel memnuniyeti celb eden uygulamalarda aksamaların çoğalması meselenin halifelik açısından sorgulanmasına sebep olmuştur. İnsan tabiatı açısından bunun doğal bir refleks olduğu açıktır.

Buna rağmen hilafet açısından süre sorununun hulefâ-yı Râşidîn döneminde ortaya çıktığını söylemek mümkündür. İlk iki halifenin aksine son iki halife bir takım şartlar muvacehesinde toplumun değişik kesimleri tarafından görevden uzaklaşmaya davet edilmiştir. 70 yaşında halife seçilmiş olmakla beraber yaş bakımından Hz. Osman'ın herhangi bir tepkiye maruz kaldığını söylemek güçtür. Hz. Osman daha ziyade ikinci altı yıllık döneminde gerçekleşen faaliyetler dikkate alınarak²⁸ kendisini seçen şûrânın başkanı Abdurrahmân b. Avf başta olmak üzere çeşitli kesimler tarafından görevi bırakmaya davet edilmiştir. Benzer taleplerin farklı gerekçelerle farklı kesimlerce Hz. Ali'ye de yöneltildiğini görmekteyiz. Gerek Muâviye ve taraftarlarının gerekse tahkim olayının akabinde her ikisinin hilafetten uzaklaşmalarını talep eden Haricîlerin düşünce ve talepleri bu kabildedir. Bu tür talepler doğrudan halifenin görev süresini sınırlandırma teşebbüsleri olarak algılanamaz. Zaten geleneksel Arap aklı ve toplumsal zihni bu tür taleplere meyiletmez. Ancak yine de bu talepler bir şekilde görev süresini tespitiye yönelik yol açıcı olabilirdi. Çünkü genç İslam devleti özellikle vali, yönetici ve komutan gibi kademelerdeki görevlileri çeşitli durumlarda görevden alma veya değiştirme refleksine artık tamamen aşına idi.

Diğer taraftan ilk üç halifenin şehit edilmesini ve bu süreçlerde cereyan eden hadiseleri süre belirsizliğiyle izah eden yaklaşımlar isabetli değildir. Bu takdirde saltanat ve benzeri yapılarda ömür boyu kaydına bağlı yöneticiler açısından da aynı sonuç beklenmelidir. Oysa mesele ilgili kurumun asabiyet tutumu ile güç odaklarına dayanarak koruma merkezleri oluşturması ile ilgilidir. Hulefâ-yı Râşidîn döneminin önemli özelliklerinden biri bu tutumu reddetmiş olmasıdır. Aynı şekilde tarihsel olarak hilafet etrafında zuhur eden tarihsel sorunları bir hamlede görev süresinin belirlenmemiş olmasıyla izahı da kabil değildir. Bu sorunların kendi tarihsel ve toplumsal şartları dâhilinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Her şeye rağmen hilafette süre kaydının önerilmesinin ciddi bir mahzuru olmasa gerek. Hatta bütün açılardan işlek olan bir mekanizma dâhilinde süre kaydı toplumsal rahatlık dahi temin edebilir.²⁹

²⁸ Bkz. Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, Beyrut 1996, VI, 147.

²⁹ Krş. Cabiri, *age*, 87.

5. HALİFENİN AZLİ KONUSUNUN İŞLETİLEMEMESİ

İslam siyaset bilimcileri halifenin azledilebilmesi için bazı şartlar ortaya koymuşlardır.³⁰ Bunlar:

1-Aklını yitirmesi ve yönetemeyecek kadar hastalanması.

2-Bazı organlarının çalışmaması (Körlük, sağırılık, topallık gibi).

3-Kendi isteği ile istifa etmesi.

4-Esir düşmesi (Kuhr hali).³¹

5-Küfür içine girmesi (mürted olması).

6-Fısk (Aşırı günahkâr olması) .

7-İslam'ın hükümlerini uygulamaya ve istişareye önem vermemesi.³²

Teorik olarak halife bu durumlarda halifelikten düşürülmelidir. Buna göre atama yetkisine sahip olan halk, azletme yetkisine de sahiptir. Ancak bu şartlar bilginler tarafından teorik olarak tartışılmış ve sonuçlandırılmış olsa da azlin keyfiyetine dair bir usul geliştirilememiş ve yerleştirilememiştir. Kur'an ve sünnette bu konuda bir ilke bulunmamaktadır. Arapların yönetim geleneğinde de bu konuyu geliştirmeye müsait yol açıcı uygulamalar mevcut değildir.

Hız. Ebû Bekr, göreve başlarken yaptığı konuşmasında ilke olarak İslam'a aykırı bir uygulama içerisinde olduğu zaman halktan kendisini düzeltmelerini istemişti.³³ Hız. Osman'ın son dönemlerde yönetimde akrabalarına ağırlık olarak yer vermesi Hız. Ali'nin tenkitlerine müncer olmuştu.³⁴ Bu rahatsızlık, Hız. Osman'ın seçilmesi sürecindeki şuranın yürütücüsü olan Abdurrahman b. Avf'a da yönelmişti. Bunun üzerine Abdurrahmân b. Avf, Hız. Ali'ye, "Kılıcını al, Osman verdiği sözü bozmuştur" diyerek halifeyi azletmeye teşvik etmiştir. Aynı şekilde Abdurrahmân b. Avf vefat ederken, Hız. Osman'ın cenaze namazının kıldırılmamasını tavsiye ettikten sonra, "Osman'ı halifelikten indiriniz"³⁵ şeklinde vasiyette bulunmuştur. Ancak Hız. Osman'ın azledilmesinden yana tavır koyan sahabiler bunun pratik uygulamasını

³⁰ Mâverdi, Ebu'l-Hasan, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Kahire 1406, 15.

³¹ Ferrâ, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, Kahire 1406, 35.

³² Muhammed Abdulkadir, *en-Nizâmu's-Siyâsi fi'l-İslâm*, Amman 1986, 226.

³³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1986, III, 183; İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Mısır, 1969, I, 16.

³⁴ Cavid İkbâl, "İslâm'da Devlet Kavramı", *İslam Siyaset Teorisi ve Sorunları*, Çev; Halim Sırçalı, Editör: M. Ahmet, İstanbul 1997, 69.

³⁵ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, Jarusalem, 1936, V, 57.

ortaya koyamamışlardır. Bu arada Hz. Osman'a yönelik istifa talepleri ise halife tarafından gerekli görülmemiştir. Bu şartlarda halifenin azli hususunda da herhangi bir usul geliştirilememiştir. Karışıklıklara konu olan bu süreç en sonunda halifenin şehit edilmesiyle sonuçlanmıştır.³⁶

Hz. Osman hilafetten istifa teklifine başta Abdullah b. Ömer olmak üzere önde gelen bazı sahabeler ile istişare ettikten sonra “*Kendisine Allah'ın giydirdiği hilafet gömleğini çıkarmayacağını*”³⁷ ifade etmiştir.³⁸ Burada gündeme gelen hususlardan biri; eğer isyancıların veya diğerlerinin isteği üzerine hilafet görevini bırakacak olursa, bunun sürekli başvurulmuş bir yol olacağı endişesi ağır basmıştır. Haddizatında benzer taleplerin Hz. Ali'ye dahi yöneltilmiş olduğunu görmekteyiz. Müslümanları Sıffin savaşına sürükleyen sebeplerin başında Muâviye tarafının Hz. Ali'ye yönelik halifelikten çekilme talebi gelmektedir. Aynı talep tahkim olayı sonunda hariciler tarafından hem Hz. Ali'ye hem de Muâviye'ye yöneltilmiştir. Buna göre halifelikten çekilme talebinin bir vakıa olarak uzun sayılabilecek bir sürece yayıldığı söylemek mümkündür. Bu taleplerle karşı karşıya kalan halifelerin de konuya dair istişareler icra ettiği ve ret cevaplarını da kendi çapında makul gerekçeler içeren bir çerçeveye yerleştirdikleri bilinmektedir.

Her ne kadar bu süreçte bir örneği görülmemiş olmakla beraber hilafetten çekilmenin aksi halde azil uygulamasının keyfiyetine dair teorik bir usul temin edilememiştir. İslam tarihi ise daha ziyade askeri güce dayalı çıkışlar şeklindeki değişikliklere tanık olmuştur. Hakikaten İslam tarihinde azil müessesesinin kurumsal bir yapı kazanmamış olması hilafet ilgili pek çok sorunun tarih boyunca süreklilik kazanmasına yol açmıştır. Tarihte hilafet ve saltanat yapısına sahip oluşumların birinci derecede kaygısı haline gelen iktidarın sürdürülmesi veya kaybedilmesi bu alana dair bağlayıcı ve belli yapısal esasların yerleştirilememiş olmasıyla ilgilidir.³⁹

6.HİLAFETTE KUREYŞ'E BAĞLILIK

İslam'ın zuhuruna yakın cahiliye döneminden itibaren başta dini olmak üzere çeşitli açılardan sahip olduğu ayrıcalıklar Mekke'de yerleşik hayata geçmiş olan

³⁶ Detaylar için bkz. Azimli, *Halifelik*, 69 vd.

³⁷ İbn Sa'd, III, 63.

³⁸ Benzer bir durumda Hz. Ebû Bekr, halife seçildikten sonra bazı sahabeler, ona hitaben “*Halifetullah-Allah'ın halifesi-*” şeklinde bir hitapta bulununca, bu sıfatı kabul etmeyerek: “*Ben Allah'ın değil, Peygamberin halifesiyim.*” demiş ve kendisine: “*Halifet-u Rasulillah-Allah Resulü'nün Halifesi-*” denilmesini istemiştir O, bu tavırla yeryüzünde Allah'ı temsil etmediğini, sadece Hz. Peygamber'in getirdiği mesajın bir takipçisi olduğunu vurgulamıştı, İbn Sa'd, III, 183.

³⁹ Cabiri, *İslam'da Siyasal Akıl*, Çev; Vecdi Akyüz, İstanbul, 1997726

Kureyş kabilesine bütün Arap kabileleri nezdinde saygın bir konum kazandırmış bulunuyordu.

Hiz. Peygamber'in irtilhalinden sonra halife belirlenmesi konusunda öncelikle Ensar arasında yapılan toplantıya Hiz. Ebû Bekr ile Hiz. Ömer'in dâhil olmalarıyla Hiz. Ebû Bekr'in halifenin Kureyş'ten olmasına dair gerekçeli önerisinin zamanla bağlayıcı bir kayda dönüşmesi de hilafet kavramı ile ilgili tarihsel sorunlardan biri haline gelmiştir.⁴⁰ Hiz. Ebû Bekr'in bu ifadesi kendisine ulaştığında Hiz. Ali'nin tepkisi ise bir taraftan buna bir taraftan da kabile içindeki unsurlar arasında da bir temsil mücadelesinin zihinlerde var olduğu gerçeğini göstermektedir.

Aslında hilafetin kureyşliliği yani hilafet ile Kureyş arasında var edilen ilinti Hulefâ-yı Râşidîn döneminde sonradan kazandığı niteliklerden uzaktır. Dolayısıyla pek çok konuda olduğu gibi hilafetin mutlaka Kureyş kabilesiyle bağlantılı olarak tasavvuru alimlerin müspet veya menfi değerlendirmelerine ve konuya dair tafsilatlı şartların belirlenmesine kadar varmıştır.

İslam tarihinde Kureyş bağlantısıyla tasavvuru mutad tek konu hilafet değildir. Kur'an'da esas alınan lehçe, kiraatlerde dayanak lehçe hatta pek çok filolojik meselelerin de mutlaka Kureyş bağlantısıyla beraber düşünülmesi kaynaklarda müsellemaat arasına girmiştir. Bu konulardaki tasavvurların muahhar dönemlerde müsellemaat halinde intikali İslam âlimlerinin peygamber sevgisi ile izah etmek kabildir.

7. ARAP ÖRFÜNÜN VE GELENEKLERİNİN TESİRİ

Nassa dayalı bir belirleme olmadığı sürece örf ve geleneklerin bireysel ve toplumsal hayatta belirleyici olmaya devam etmesi doğaldır. Hulefâ-yı Râşidîn dönemi halife seçimleri çeşitli yöntemlerle gerçekleşmiş olsa da bunların her bir şekilde örf ve geleneklerle bağdaştırılabilir. Hilafet Hiz. Peygamber'den sonra sahabe tarafından uygulama ile şekillendirilmiş bir kurumdur. Buna göre ilk dönemde konunun zaruri boyutlarına yönelme tutumu sahabenin genel tutumu ile tam bir uyum gösterir.

Sahabe arasında hilafet namzetlerinin gerçekçi zeminlere dayanması esas kabul edilmiştir. Yani namzet yeterli temsil gücüne ve toplumsal desteğe sahip olmalıdır. Nitekim toplumu ilgilendiren konuların bazı şartlarla kuşatılması tabiidir. Cahiliye döneminde de yapılanma benzer şartlar paralelinde gerçekleşiyor idi.⁴¹ Sakîfe'de Sa'd b. Ubâde etrafında oluşan toplantı bunun kanıtıdır. Hiz. Ebû Bekr'in Sakîfe'ye varmasıyla Kureyş vurgusu baskın çıkmıştır. Kureyş'in İslam öncesi dönemlere

⁴⁰ Bkz. Mehmed Said, Hatiboğlu, "Hilafetin Kureyşliliği", *AÜİF. Der.*, C. XXIII, Ank, 1978, 36.

⁴¹ Neşet Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara 1989, 100.

uzanan prestiji hilafet açısında daha sonra meşruiyet şartına dönüşen ama aslında bağlayıcılık ekseninde işlenmiştir.⁴² Hz. Ali'nin seçim sonrası dikkat çektiği üzere kabile prestiji hususu aslında kabilenin iç unsurları arasında da söz konusu idi. Ancak ilk halifenin seçimi sırasında Hz. Peygamber'in en yakınında olma ciheti öne çıkarılmış, Kureyş mensubiyeti gibi aidiyetler buna destek yapılmıştır. Sahabe arasında Sa'd b. Ubâde'nin namzetliği usul açısından yadırganmış değildir. Onun İslam öncesi kabile önderliği, İslam döneminde de etkin olarak sürmüştür. İslam içinde olup nasslara aykırı olmadığı sürece toplumsal alışkanlıklar varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir. Nasslara aykırı durumlarda ise sahabe için ölçü tamamen nasstan ibarettir.

Kendisini pek çok açıdan yeniden kurma faaliyetine girişen bir toplumun örf ve adetlerinden tamamen soyutlanmasını beklemek gerçekçi olmaz. Bu durum doğal olarak hilafet için de geçerlidir.⁴³ İslam âlimleri çeşitli konuların ele alınmasında ve meselelerin izahında eski toplumsal alışkanlıkların nassın ruhuna uygunluğu açısından bakmışlardır. Medine halkının tutumunun şeri bağlayıcılıklarda sıraya alınması da bunu göstermektedir. Hilafet açısından da Medine halkı Hulefâ-yı Râşidîn döneminde adeta halkın tamamını temsil etme makamında sayılmıştır.⁴⁴

Hilafet kurumu, tamamen Hz. Peygamber'den (sav) sonra şekillendirilmiştir. Bir bakıma Hz. Peygamber'in (sav) irtihali ile sahabe bu meseleyi kucağında buluvermiştir. Hz. Ebû Bekr'in halife olarak seçilmesiyle sonuçlanan sürece bir bütün olarak bakılırsa üretilen çözümlerin pratikliği, toplumsal hafızaya uygunluğu ve gerçekçi şartları karşılayıcı olduğu görülür. Sorun büyütülmemiş, çözüme kavuşturulmuştur. Aslında toplumsal mutabakat şartlarını karşılamaması halinde sonraki süreçlerde görülen karışıklıkların vukuu da ihtimal dâhilinde idi.

Hulefâ-yı Râşidîn döneminde hilafet kurumunun yerleştirilmesi ve bununla ilgili bütün meseleler yaşanarak tespit ve tayin edilmiştir. Bu dahi sahabenin nazari cihetlere yönelme alışkanlığı göstermeyen sahabenin genel bakışı ile son derece uyumludur. Hz. Osman'ın seçilmesi sürecinde oluşturulan şuranın nazari cihetleri daha çok önemsedığı görülmektedir. Buna göre İslam toplumu açısından nazariyatın profesyonellik ile doğru orantılı olduğunu söylemek mümkündür. Mesela Hz. Osman'ın sonradan eleştirilere konu olan özellikleri aslında seçim sırasında sorun kapsamında değerlendirilmemiştir. Ancak mesela altıncı yılından sonraki icraatlar bir usul halini alınca buna yönelik tepkiler de doğmuştur. Bu sorunların

⁴² Thomas Arnold, *The Caliphate*, London 1965, 20.

⁴³ Abdulaziz Dürî, *en-Nuzumu'l-İslâmiyye*, Bağdat 1950, 7-8.

⁴⁴ Neşet, *Çağatay İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara 1989, 100.

ortaya çıkmasına mukabil tenkitler ve iyileştirme yönünde telkinler de yapılmıştır. Ancak daha önce ileriye yönelik ortaya çıkabilecek sorunlara ilişkin teorik değerlendirmeler yapılmamış, gerekli tedbirleri alma yoluna gidilmemiştir.

Sonuç

Halife seçimi konusunda Hulefâ-yi Râşidîn döneminde birbirinden farklı yöntemler ortaya konulmuştur. Bu yöntemlerin tamamında Medîne halkının oluru yani biatı meşruiyetin temeli sayılmıştır. Hz. Peygamber'in (sav) yakın arkadaşları ve İslam'daki "es-sâbikûn" kapsamına dâhil olan Hulefâ-yı Râşidîn döneminde halife seçimi, tayini ve tespiti ve hilafetin icrası cihetinde bağlayıcı şartlar oluşmamıştır. Bu ise hilafet meselesinin tarih boyunca Müslüman toplum ve devletlerin bir parçası haline gelmesine zemin oluşturmuştur.

Hulefâ-yı Râşidîn döneminin Medîne'yi esas alan seçim uygulamalarında halife seçimlerinde uygulanacak esaslara yönelik bir tespit yapılmamıştır. İkinci halifenin öneri yoluyla seçilmesi geleneksel tutumlarla örtüşmektedir. Nitekim aynı halife dahi kendisinden sonrası için öneri yapma talebi ile muhatap olmuştur. Fakat bu halife bu meselenin üyelerini kendisinin tayin ettiği heyet tarafından sonuçlandırılmasında ısrarcı olmuş, heyetin çalışma şartlarını da kendisi belirlemiştir. Böylece üçüncü halifenin seçilmesi de yine Medine halkının biatı ile sağlanmıştır.

Üçüncü halifenin son dönemlerinde ortaya çıkan gelişmeler şûrâ başarısını gölgelemiş, şûrânın bir yöntem haline gelmesini engellemiştir. Dördüncü halife seçimi de mevcut karışıklık ortamında yine Medîne halkının biatı ile tamamlanmıştır.

Hulefâ-yı Râşidîn dönemi boyunca halife seçimi mevzusu uygulamada yaşanan sıkıntılar açısından bakılarak teorik bir değerlendirmeye konu olmamıştır. Aynı durum halifenin yetkileri, şuranın işlev ve yetkileri, denetleme mekanizmaları, halifenin görev süresi gibi ilgili durumlar için de geçerlidir.

Hz.Peygamber'den (sav) sonra hilafet kurumu ile ilgili fiilî sıkıntılar ve bunlara yönelik yol açıcı teorik çerçevelerin kurulamamış olması, Müslüman toplumların hilafetle ilgili hususlarda tarih boyunca ciddi olarak olumsuz etkilemiştir.

Kaynakça

- Abdulaziz Dûrî, *en-Nuzumu 'l-İslâmiyye*, Bağdat 1950.
- Abdülkerîm Hatîb, *el-Hilâfe ve 'l-İmâme*, Beyrut 1975.
- Abdülkerim Zeydan, *İslam'da Fert ve Devlet*, Çev; Zeki Soyyiğit, İstanbul 1969.
- Ahmed Emîn, *Fecru 'l-İslâm*, byy., 1970.
- Ali Abdurrazık, *İslam'da İktidarın Temelleri*, Çev; Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1995.
- Belâzurî, *Ensâbu 'l-Eşrâf*, Beyrut 1996.
- Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, Çev; İbrahim Akbaba, İstanbul 1997.
- Cabiri, *Çağdaş Arap-İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, Ankara 2001.
- Cabiri, *İslam'da Siyasal Akıl*, Çev; Vecdi Akyüz, İstanbul, 1997.
- Cavid İkbâl, “İslâm'da Devlet Kavramı”, *İslam Siyaset Teorisi ve Sorunları*, Çev; Halim Sırçalı, Editör: M. Ahmet, İstanbul 1997.
- Fehmi Cedan, *İslam'da Yönetim Tartışmaları*, Çev; Mehmet Yolcu, İstanbul 1989.
- Ferrâ, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, Kahire 1406.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n- Nihâye*, Beyrut, 1980.
- İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve 's Siyâse*, Mısır, 1969.
- İbn Sa'd, *et-Tabakâtü 'l-Kübrâ*, Beyrut, 1986.
- Lokman Tayyib, *İslam'ın Politik Sistemi*, Çev; Murat Çiftkaya, İstanbul 1996.
- Mâverdi, Ebu'l-Hasan, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Kahire 1406.
- Mehmed Said, Hatiboğlu, “Hilafetin Kureyşliliği”, *AÜİF. Der.*, C. XXIII, Ankara 1978.
- Mehmet Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, Konya 2012.
- Muhammed Abdulkadir, *en-Nizâmu 's-Siyâsî fi 'l-İslâm*, Amman 1986.
- Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, Çev; İhsan Süreyya Sırma, İstanbul 1992.

Muhammed Mescidî Camî, *Ehli Sünnet ve Şia'da Siyasi Düşüncenin Temelleri*, Çev; Malik Eşter, İstanbul, 1995.

Mümtaz Ahmet, *İslamî Siyaset Teorisi ve Sorunlar*, Çev; Halim Sırçalı, İstanbul 1997.

Neşet Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara 1989.

Nezîh Eyûbî, *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, Çev; Yavuz Alagan, İstanbul 1993.

Philip Hitti K., İslam Tarihi, Çev; Salih Tuğ, İstanbul 1989.

Seyyid Bey, *Hilafetin Mâhiyyet-i Şeriyyesi*, Ankara 1340.

Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, Mısır 1952.

Şaban Öz, "İslam Siyaset Geleneğinde Bir Şaz", İstem, yıl: 6, sayı: 11, Konya 2008, ss.79-91.

Thomas Arnold, *The Caliphate*, London 1965.

Zehebî, *Siyeru Alâmi'n-Nubelâ, (el-Hulefau'r-Raşidun)*, Beyrut 1990.

Ziyauddin Rayyıs, *İslam Siyasi Düşünce Tarihi*, Çev; Ahmet Sarıkaya, İstanbul 1990.

